

ТЕКСТУАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНФУЦІАНСЬКОЇ КАНОНІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ВІД СТАТИКИ КАНОНІВ ДО ДИНАМІКИ КОМЕНТАРІВ

Костанда І. О.

*доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри китайської мови і перекладу
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-5144-0941
kostanda.iryana@ukr.net*

Ключові слова: *конфуціанські канони, коментарі, Тринадцять канонів (十三经), коментаторська традиція, класична китайська мова, веньянь.*

У статті здійснено комплексний філологічний аналіз конфуціанської канонічної літератури як специфічної текстуальної системи, в якій поєднуються висока ступінь стабільності канонічного корпусу та історична динаміка коментаторської традиції. Матеріалом дослідження є корпус «Тринадцяти канонів» (《十三经》), що сформувався в результаті тривалого історичного процесу та протягом століть функціонував як нормативна основа інтелектуальної, етичної й освітньої культури Китаю. Основну увагу зосереджено на механізмах інтерпретації канонів, реалізованих через систему коментарів (注), тлумачень (疏), фонетико-семантичних пояснень (音义) та їхніх текстуальних комбінацій у форматі канонічно-коментаторських видань.

Показано, що текстуальна незмінність канонів не означає статичності їхнього змісту: історична життєздатність конфуціанської традиції забезпечувалася саме розвитком коментаторських практик, які виконували функцію адаптації канонічних текстів до змінних інтелектуальних, соціальних і культурних умов. Простежено еволюцію основних типів коментарів від ранніх «стародавніх тлумачень» (古注) до системи офіційних «правильних тлумачень» (《正义》) та пізніших філологічних студій епохи Цін. Окремо проаналізовано методологічні відмінності між ханським (汉学) і сунським (宋学) напрямками інтерпретації, що репрезентують різні стратегії роботи з канонічним текстом.

У результаті дослідження обґрунтовано тезу про те, що текстуальна трансформація в конфуціанській традиції відбувалася не шляхом редагування самого канону, а через накопичення та переосмислення інтерпретативних шарів. Такий підхід дозволяє розглядати конфуціанські канони і коментарі як взаємопов'язані елементи єдиного, але внутрішньо динамічного текстового комплексу, що має важливе значення для сучасних філологічних і китаєзнавчих досліджень.

TEXTUAL TRANSFORMATION OF CONFUCIAN CANONICAL LITERATURE: FROM THE STABILITY OF THE CLASSICS TO THE DYNAMISM OF COMMENTARIES

Kostanda I. O.

*Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Chinese Language and Translation
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
Bulvarno-Kudriavska str., 18/2, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-5144-0941
kostanda.iryana@ukr.net*

Key words: *Confucian canons, commentaries, Thirteen Classics (十三经), commentarial tradition, Classical Chinese, wenyuan.*

The article offers a comprehensive philological analysis of Confucian canonical literature as a specific textual system that combines a high degree of stability of the canonical corpus with the historical dynamism of the commentary tradition. The object of the study is the corpus of the “Thirteen Classics” (十三经), which was formed through a long historical process and for centuries functioned as a normative foundation of China’s intellectual, ethical, and educational culture. The main focus is placed on the mechanisms of interpretation of the Classics as realized through the system of commentaries (注), subcommentaries (疏), phonetic-semantic glosses (音义), and their various textual combinations within canonical–commentarial editions.

It is demonstrated that the textual fixity of the Classics does not imply semantic immobility: the historical vitality of the Confucian tradition was ensured precisely by the development of commentarial practices, which performed the function of adapting canonical texts to changing intellectual, social, and cultural contexts. The study traces the evolution of major types of commentaries, from early “ancient annotations” (古注) to the system of officially sanctioned Correct Meanings (正义) and the later philological scholarship of the Qing period. Particular attention is paid to the methodological differences between the Han Learning (汉学) and Song Learning (宋学) traditions, which represent distinct strategies of engaging with canonical texts.

The results of the research substantiate the thesis that textual transformation within the Confucian tradition occurred not through modification of the canonical texts themselves, but through the accumulation and reinterpretation of successive layers of commentary. This approach makes it possible to conceptualize Confucian Classics and their commentaries as mutually dependent elements of a single yet internally dynamic textual complex, a perspective that is of particular relevance for contemporary philological and Sinological studies.

Постановка проблеми. Конфуціанська канонічна література займає центральне місце в історії китайської культури, філософії та освіти. Протягом понад двох тисяч років саме канони – передусім корпус «П’ять канонів» (《五经》) та пізніше «Тринадцять канонів» (《十三经》), котрі слугували фундаментом інтелектуальної, етичної та політичної традиції Китаю. Також специфіка існування цих текстів у тому, що їх історичний вплив визначався як самим канонічним корпусом, так і великою, багатовіковою коментаторською традицією. Проблема, однак, полягає в наступному: при зовнішній стійкості та текстуальній фіксованості канонів їхнє розуміння, інтерпретація та куль-

турне функціонування безперервно змінювалися. Ці зміни здійснювалися не через трансформацію самих канонічних текстів, а через *коментарі* (注), *тлумачення* (疏), *фонетико-семантичні пояснення* (音义) та їхні різні комбінації. Таким чином, виникає фундаментальна напруга між нерухомістю канону та історично притаманною коментарям зміною змістових парадигмою, яка потребує спеціального філологічного осмислення.

Історично корпус конфуціанських канонів формувався поступово: від раннього комплексу «Шести канонів» (《六经》) до «П’яти канонів» (《五经》), потім до «Дев’яти канонів» (《九经》) і, нарешті, до остаточного оформлення «Три-

надцяти канонів» (《十三经》) за доби Північної Сун (北宋, 960-1127 pp.) [Goldin, 2011, p. 48]. Вже в давнину канонічні тексти розглядалися як нормативні та авторитетні, тоді як розуміння їхнього сенсу забезпечувалося системою *коментарів, тлумачень і фонетико-семантичних пояснень* (音义).

У період Хань (汉代, 206 р. до н. е. – 220 р. н. е.) і Вей-Цзінь (魏晉, 220-420 pp.) склалася традиція так званих стародавніх коментарів (古注), які пізніше були доповнені системою *детального змістового тлумачення* (义疏) в епоху Південних і Північних династій (南北朝, 420-589 pp.) і об'єднані в офіційні антології «Правильні тлумачення» (《正义》) за доби Тан (唐, 618-907 pp.). В епоху Сун виникла нова хвиля інтерпретації, пов'язана з формуванням сунського вчення (宋学) та системою «П'ять канонів та Чотирикнижжя» (《五经四书》), що призвело до розходження між *ханським вченням* (汉学) і *сунським вченням* (宋学) [Ge, 2011, p. 52]. Надалі, особливо в період Цін, увага знову змістилася до текстологічної точності та філологічного аналізу, що виявилось у створенні корпусу «Нові тлумачення цінських учених до “Тринадцяти канонів”» (《十三经清人新疏》) [Qian, 1996, p. 82]. Таким чином, коментаторська традиція пройшла тривалий шлях розвитку, підсумовуючи зміну інтелектуальних парадигм, методів інтерпретації та наукових установок.

Безпосередньо у китайській традиції різниця між каноном і коментарем осмислювалася насамперед у рамках *канонічної екзегетики* (经学). Для представників *ханського вчення* (汉学) пріоритетом залишалося відновлення стародавнього змісту канону через аналіз мови, фонетики та ранніх коментарів. Навпаки, представники сунського вчення (宋学) розглядали канони як основу для філософського обґрунтування нових концептів та векторів розвитку в традиційному вченні, роблячи акцент на категоріях *раціональності* або *правильного порядку/стану речей* (理), *людської природи* (性) і *серця* (心) та моральному самовдосконаленні.

У сучасній гуманітарній науці за межами Китаю конфуціанські канони найчастіше вивчаються або як філософські тексти, або як історичні джерела. При цьому власне філологічний аспект – співвідношення стабільного канону та мінливої коментаторської традиції, нерідко залишається на периферії досліджень чи розглядається фрагментарно. У цьому контексті особливої значущості набуває розгляд конфуціанської канонічної літератури не тільки як збори авторитетних текстів, але і як *текстуальної системи*, в якій стійкість канонів поєднується з історично мінливою інтерпретаційною практикою. Аналіз співвідношення канонічного тексту та коментаря дозволяє по-но-

вому осмислити механізми збереження культурної традиції, а також виявити специфіку конфуціанської філологічної думки, що сформувалася за умов свідомого обмеження змін самого канону.

Актуальність дослідження впливає з потреб українського китаєзнавства, в рамках якого конфуціанська канонічна традиція досі залишається недостатньо систематизованою і концептуально осмисленою саме як цілісне текстуально-коментаторське явище. У більшості робіт увага зосереджена або на філософському змісті окремих канонів, або на історії конфуціанства загалом, тоді як питання співвідношення стабільності канонічного тексту та історичної мінливості коментаторської традиції залишається на периферії дослідницького інтересу. Крім того, в українській науковій традиції досі не вироблено сталого понятійного апарату для опису китайських канонів як особливого типу класичної літератури, яка існує не ізольовано, а в нерозривній єдності із системою *коментарів* (注), *тлумачень* (疏) і *фонетико-семантичних пояснень* (音义). Це призводить до фрагментарного сприйняття конфуціанської класики і ускладнює її включення до ширшого філологічного та культурологічного контексту. У зв'язку з цим звернення до історії формування «Тринадцяти канонів» («十三经») та еволюції їхнього коментаторського супроводу є актуальним не тільки для поглиблення уявлень про конфуціанську традицію, а й для розвитку текстологічних та історико-філософських досліджень.

Наукова **новизна** статті полягає в комплексному розгляді конфуціанської канонічної традиції, на відміну від досліджень, зосереджених або на філософському змісті окремих канонів, або на аналізі окремих коментаторських шкіл (*ханського і сунського вчень*), в даній роботі пропонується цілісний філологічний погляд на взаємодію стабільності канонічного тексту та історичну мінливість його інтерпретацій. Такий підхід дозволяє виявити не трансформацію безпосередньо канонів, а трансформацію способів їхнього читання, розуміння та філологічного осмислення.

Об'єктом дослідження є *конфуціанська канонічна література* (儒家经的), насамперед корпус «Тринадцять канонів» («十三经»), як фундамент китайської класичної традиції.

Предметом дослідження є коментаторська традиція конфуціанських канонів, включаючи *стародавні коментарі* (古注), системи *фонетико-семантичних пояснень* (音义), *тлумачень* (疏), а також їх текстуальне об'єднання у форматі «Комплексного видання канонів із коментарями та тлумаченнями» («经注疏合刻»), та еволюція цих форм у різні історичні періоди.

Мета статті – показати, яким чином при високому ступені текстуальної консервативності кон-

фуціанських канонів формується та розвивається динамічна коментаторська традиція, що забезпечує історичну життєздатність, інтерпретаційну гнучкість та культурну актуальність канонічного корпусу.

Для досягнення поставленої мети у статті передбачається вирішення наступних завдань:

- розглянути поняття *канон* (经) та специфіку конфуціанського канону у китайській традиції;
- простежити історичний процес формування корпусу «Тринадцяти канонів» («十三经»);
- описати основні типи коментарів до канонів: *стародавні коментарі* (古注), *фонетико-семантичні пояснення* (音义);
- показати роль коментаторської традиції у подоланні мовної та смислової проблеми канонічних текстів;
- проаналізувати різницю між *ханським вченням* (汉学) та *сунським вченням* (宋学) як двома напрямками інтерпретації канонів;
- обґрунтувати філологічне значення коментарів як простору текстуальної динаміки за незмінності канонів.

Теоретична значимість даної роботи полягає в комплексному осмисленні *конфуціанської канонічної літератури* (儒家经的) з філологічної точки зору, в рамках якої канони та коментарі розглядаються як елементи єдиного, але внутрішньо диференційованого текстового комплексу. У статті пропонується аналітичне розмежування між *стабільним канонічним корпусом* та *динамічною коментаторською традицією*, що дозволяє уточнити уявлення про характер текстової наступності у китайській інтелектуальній культурі.

Дослідження робить внесок у розуміння специфіки китайської класичної текстології, показуючи, що розвиток конфуціанської традиції здійснювався не за рахунок зміни самих канонічних текстів, а за допомогою нарощування та ускладнення інтерпретативних шарів – *коментарів* (注), *тлумачень* (疏), *фонетико-семантичних пояснень* (音义). Тим самим уточнюється саме поняття *текстуальної трансформації* стосовно конфуціанського канону: вона проявляється не у трансформації тексту канону, а в еволюції способів його прочитання і осмислення.

Практична значущість роботи полягає в тому, що її результати можуть бути використані у навчальних курсах з історії китайської літератури, класичної китайської мови, східної філології, історії філософії Китаю, а також у спецкурсах, присвячених конфуціанству та традиційній китайській культурі. Матеріал статті може бути вступним і систематизуючим джерелом для студентів та дослідників, які не спеціалізуються вузько на китайстві, але потребують цілісного уявлення про конфуціанські канони та їх інтерпретативну тра-

дицію. Крім того, висновки дослідження можуть бути корисними при перекладі та коментуванні класичних китайських текстів, оскільки наголошують на необхідності враховувати не тільки канон, а й історично обумовлений коментар.

В якості робочої *гіпотези* висувається положення про те, що стійкість і авторитет конфуціанських канонів забезпечувалися саме за рахунок динамічного розвитку коментаторської традиції, яка брала на себе функцію адаптації канонічних текстів до мінливих інтелектуальних, соціальних і культурних умов. Іншими словами, передбачається, що збереження канонів у їх відносно незмінному вигляді не суперечило історичному розвитку конфуціанської думки, а, навпаки, стало можливим завдяки постійному оновленню інтерпретацій, що реалізується через систему *коментарів* (注), *тлумачень* (疏) та *філологічних пояснень* (释文) і пізніших *нових тлумачень* (新疏). Таким чином, канон та коментар утворюють не статичну ієрархію, а функціонально взаємозалежну структуру, в якій нерухомість одного елемента компенсується рухливістю іншого.

Виклад основного матеріалу.

1. Конфуціанський канон: поняття, структура та корпус текстів

Ключовим поняттям конфуціанської книжкової традиції є термін *канон* (经, jīng), що у європейських мовах зазвичай передається як *канон* чи *класичний текст*. Вже на рівні етимології це поняття несе важливе культурне навантаження. Відповідно до тлумачення східноханьського вченого та лексикографа Сюя Шеня (许慎, 58-147 pp.) котрий у словнику «Шо вень цзе цзі» («说文解字»), означає *канон* (经), як *поздовжню нитку тканини* (织之纵丝为经), тобто основу, на якій тримається все інше. Це первісне значення стало метафорою культурної та нормативної основи: канон мислиться як несуча структура традиції [Henderson, 1991, p. 64]. У філософсько-літературному осмисленні це значення набуло подальшого розвитку. Південнодинастійний мислитель Лю Се (刘勰, 465-522 pp.) в трактаті «Вень сінь дяо лун» («文心雕龙») визначав *канон* (经), як «*вічний і незмінний шлях, незаперечне велике вчення*» («恒久之至道、不刊之鸿教») [Lewis, 1999, p. 102]. Таким чином, канон розуміється не просто як авторитетний текст, але як носій універсальних та позаісторичних норм. Поняття «Тринадцять канонів» («十三经») позначає корпус текстів, який у традиційній культурі розглядався, як фундамент конфуціанського знання, морального виховання та державного управління. Ці тексти протягом століть зберігали відносно стабільну словесну подобу, проте їх розуміння та інтерпретація постійно розвивалися в рамках великої коментаторської традиції.

Формування конфуціанського канону було тривалим історичним процесом, що розтягнувся понад тисячу років. Вже в доцінський період (先秦, прибіл. XI-III ст. до н. е.) існував корпус так званих «Шести канонів» (《六经》): «Книга пісень» (《诗经》), «Книга документів» (《尚书》), «Книга ритуалів» (《礼记》), «Книга музики» (《乐》), «Книга змін» (《周易》), «Весна і осінь» (《春秋》) [Feng, 2009, p. 90]. Ці тексти існували і поширювалися задовго до того, як були остаточно сакралізовані та визнані *канонами*. Традиція приписує Конфуцію важливу роль в усвідомленні їх виховного значення: відповідно до «Історичних записів. Родовід Конфуція» (《史记 孔子世家》) Сима Цяня (司马迁, 145~86 рр. до н. е.), він відібрав і відредагував тексти, керуючись принципом «взяти те, що можна застосувати в ритуалі та моральності» (《取可施于礼义》), і використовував їх у педагогічній практиці [Wang R., 2020, p. 112]. Вже в ранній конфуціанській думці кожному канону приписувалася особлива виховна функція, що ясно виражено в «Лі цзі цзін цзе» (《礼记 经解》), «Книга ритуалів. Тлумачення канонів»). Пізніше один із шести канонів – «Книга музики» (《乐》) – було втрачено, внаслідок чого утвердився корпус «П'ять канонів» (《五经》). Починаючи з епохи Східної Хань (东汉, 25-220 рр.), за умов інституціоналізації конфуціанства канонічний корпус почав розширюватися. До «П'яти канонів» було додано «Лунь юй» (《论语》) і «Канон шанування батьків» (《孝经》), що призвело до формування *семи канонів* (七经). У добу Тан (唐代, 618-907 рр.) канон розширився до *десяти текстів*, за рахунок включення трьох коментарів до «Весни і осені» (《春秋》) – «Цзо чуань» (《左传》), «Гун'ян чуань» (《公羊传》) і «Гулян чуань» (《谷梁传》) [Feng, 2009, p. 68]. Це розширення відображало усвідомлення того, що канонічний текст невіддільний від авторитетної традиції його тлумачення. Остаточне оформлення корпусу «Тринадцять канонів» відбулося у епоху Північної Сун (北宋, 960-1127 рр.). До нього ввійшли такі тексти: «Книга змін» (《周易》), «Книга документів» (《尚书》), «Поезія Мао» (《毛诗》), «Книга пісень за редакцією Мао», «Ритуали Чжоу» (《周礼》), «Ритуали церемоній» (《仪礼》), «Книга ритуалів» (《礼记》), «Весна і Осінь. Цзо чуань» (《春秋左传》), «Весна і Осінь. Гун'ян чуань» (《春秋公羊传》), «Весна і Осінь. Гулян чуань» (《春秋穀梁传》), «Лунь юй» (《论语》), «Канон шанування батьків» (《孝经》), «Ер я» (《尔雅》), «Мен-цзи» (《孟子》) [Feng, 2009, p. 76]. Принципово важливо, що включення «Мен-цзи» до канонів відбулося порівняно пізно – лише наприкінці доби Північної Сун, що свідчить про рухливість кано-

нічного корпусу на інституційному рівні за відносною стабільності самих текстів. Таким чином, історія формування конфуціанських канонів демонструє парадоксальну ситуацію: з одного боку, канони сприймалися як незмінне підґрунтя традиції, з іншого – сам корпус канонічних текстів складався поступово, залежно від інтелектуальних, політичних та освітніх потреб епох Східної Хань, Тан та Сун.

З моменту свого формування конфуціанські *канони* (经) розглядалися не просто як збори авторитетних текстів, але як нормативна основа культури, освіти та державного управління. Їхнє значення виходило далеко за межі книжкової традиції та охоплювало практично всі ключові сфери традиційного китайського суспільства.

1. *Канони як основа освіти та формування «士» (освічених службовців)*. Початково конфуціанська традиція формувалася як вчення, спрямоване на виховання та підготовку *освічених людей, призначених для державної служби* (士, shì). Як наголошується в класичних джерелах, саме канони служили основним змістом цієї освіти. Конфуцій (孔子) розглядав освоєння класичних текстів, як моральне самовдосконалення та підготовку до суспільної діяльності, пов'язуючи знання канонів з особистою відповідальністю та почуттям обов'язку. У цьому контексті канони виконували *педагогічну функцію*, формуючи у учнів уявлення про належну поведінку, соціальний порядок і моральні норми. «Шість канонів» (《六经》) розглядалися як різні, але взаємодоповнюючі форми виховного впливу, кожна з яких відповідала за певний вимір людського та суспільного існування. Як вказується в «Тлумаченні канонів» з «Лі цзі» (《礼记 经解》): «*Увійшовши до держави, можна дізнатися про її вчення. Якщо люди там лагідні і м'які, стримані й щирі – це настанови “Книги пісень”. Якщо вони обізнані та проникливі, розуміють зв'язок минулого та подальших наслідків – це повчання „Книги документів“. Якщо вони широкі душею, прості та доброзичливі – це повчання “Книги музики”. Якщо вони чисті та спокійні, витончені та проникливі – це настанова “Книги змін”. Якщо вони шанобливі і оцадливі, статечні і благоговійні – це повчання “Книги ритуалів”. Якщо ж вони вмють пов'язувати слова з подіями та зіставляти факти – це настанова “Книги Весни та осені”.*» («入其国、其教可知也。其为人也、温柔敦厚、《诗经》教也；疏通知远、《尚书》教也；广博易良、《乐》教也；洁静精微、《周易》教也；恭俭庄敬、《礼记》教也；属辞比事、《春秋》教也。») [Li, 2005, p. 150]. Ця цитата ясно демонструє, що кожен канон з шести канонів виконував свою особливу виховну функцію: «Книга пісень» (《诗经》) формувала м'якість і щирість,

«Книга документів» (《尚书》) – проникливість і історичну далекоглядність, «Книга Музики» (《乐》) – широту духу та доброзичливість, «Книга змін» (《周易》) – внутрішню чистоту та тонку рефлексію, «Книга ритуалів» (《礼记》) – пошану та поміркованість, «Весна і Осінь» (《春秋》) – вміння співвідносити слова та події. Тож, канони не тільки передавали знання, а й активно формували особистість майбутнього служителя держави.

2. *Етична та нормативна функція канонів.* Канони виступали також як морально-нормативний орієнтир. У конфуціанській традиції їх сприймали як тексти, що фіксують універсальні та незмінні принципи – *шлях* (道, dào), *гуманність* (仁, rén) і *ритуал* (礼, lǐ). Саме тому термін *канон* (经) осмислювався не тільки буквально, як *повздожня нитка*, а й як метафора безперервного, стійкого принципу, що пронизує людську культуру та історію. У цьому сенсі канони не просто описували норми, але задавали зразок, з яким співвідносилися поведінка людини, соціальні інститути та політична практика. Їх авторитет ґрунтувався на уявленні про давність, спадковість та близькість до «витоків» культури.

3. *Політична функція: канони та державне управління.* Починаючи з епохи Західної і особливо Східної Хань, конфуціанські канони набувають чітко вираженого політичного виміру. Внаслідок інституціоналізації конфуціанства, здійсненої за часів імператора Хань У-ді (汉武帝, 141-87 рр. до н. е.) за участю Дуна Чжуншу (董仲舒, 179-104 рр. до н. е.), канони стають офіційною ідеологічною основою держави [Elman, 2001, p. 136]. Саме в цей період канони починають використовуватись: як джерело принципів управління; як нормативний орієнтир для оцінки дій правителів та чиновників; як основа для формування екзаменаційної системи. Таким чином, конфуціанські класичні тексти перестають бути виключно об'єктом приватного вивчення та перетворюються на інструмент державної ідеології, що суттєво посилює їх статус та сприяє розширенню канонічного корпусу.

4. *Культурна та літературна функція канонів.* Незважаючи на їх нормативний характер, канони зберігали і літературне, і культурне значення. Особливо показовим у цьому відношенні є «Книга пісень» (《诗经》) – зібрання поетичних текстів, що відображають переживання, емоції та соціальний досвід різних верств суспільства. Його включення до канонічного корпусу свідчить про те, що конфуціанська традиція спочатку не зводилася до сухої нормативності, а допускала різноманітність форм вираження людського досвіду. Аналогічним чином «Книга змін» (《周易》) сприймалася не тільки як ворожильний текст, але як глибоко філо-

софський твір, що містить універсальні моделі розуміння світу та змін. У сукупності канони утворювали цілісну культурну систему, що поєднує етику, філософію, історію, ритуал та літературу.

5. *Канони як «нерухоме ядро» традиції.* Найважливішою особливістю конфуціанських канонів є їхня відносна текстуальна стійкість. Після остаточного закріплення корпусу «Тринадцяти канонів» (《十三经》) канонічні тексти практично не зазнавали змін. Це забезпечувало відчуття безперервності традиції та її зв'язку із давниною.

Саме ця стійкість канонів зумовила розвиток потужної *коментаторської традиції*, яка взяла на себе функцію інтерпретації, актуалізації та адаптації канонічного змісту до нових історичних умов. Таким чином, уже на рівні функцій канонів закладається ключовий для справжнього дослідження контраст: незмінність канонічного тексту і динаміка його тлумачень.

2. Коментаторська традиція та її еволюція

Формування конфуціанської канонічної традиції від самого початку супроводжувалося розвитком коментарів. Уже в ранній період передачі канонів стало очевидним, що їхня мова відрізняється високим ступенем архаїчності та лаконічності, що ускладнює розуміння без спеціальних пояснень. В результаті паралельно з фіксацією *канонічних текстів* (经文) виникла традиція їхнього тлумачення, котра отримала назву *коментар* (注) або *коментаторська практика* (注释), а пізніше – *стародавні коментарі* (古注).

До найбільш значущих стародавніх коментарів, що збереглися до нашого часу, належать перш за все коментарі епохи Хань (汉) і Вей-Цзінь (魏晋). Так, для «Книги Змін» (《周易》) найважливішими стали коментарі Вана Бі (王弼, III ст.) та Ханя Канбо (韩康伯, IV ст.), які відіграли ключову роль у філософському осмисленні тексту і заклали основи інтерпретації «Книги Змін» не тільки як ворожильної, але і як філософської системи [Vol, 2008, p. 95]. Для «Книги документів» (《尚书》) традиційно приписується коментар Куна Аньго (孔安国, III ст. до н. е.), який, хоч і вважається пізньою підробкою періоду Вей-Цзінь, проте має високу наукову цінність і вплинув на подальшу коментаторську традицію.

Особливе місце займають коментарі Чжена Сюаня (郑玄, 127-200 рр.), який залишив тлумачення до цілого ряду канонів, включаючи «Книгу пісень» за редакцією Мао (《毛诗》), «Ритуали Чжоу» (《周礼》), «Ритуали церемоній» (《仪礼》), «Книгу ритуалів» (《礼记》) [Nylan, 2001, p. 152]. Його коментарі відрізняються систематичністю та прагненням узгодити розрізнені традиції тлумачення, що зробило їх автори-

тетними упродовж багатьох століть. Для «Весни і осені. Цзо чуань» (《春秋左传》) найважливішим вважається коментар Ду Юя (杜预, 222-285 pp.), а для «Лунь юй» (《论语》) – «Зібрані тлумачення» («集解») Хе Яня (何晏, 190-249 pp.), який узагальнив більш ранні тлумачення.

Загальною рисою цих давніх коментарів є їхня відносна близькість до часу формування канонів. Саме тому в пізніші епохи вони сприймалися як такі, що мають особливу достовірність: вважалося, що автори *стародавніх коментарів* (古注) «від старовини були недалеко» (《去古未远》), а отже, краще розуміли первісний зміст текстів [Yang L., 2008, p. 140]. В умовах крайньої лаконічності канонічної мови стародавні коментарі ставали першим та необхідним інструментом інтерпретації, без якого повноцінне читання та вивчення канонів було практично неможливим.

У міру розвитку філологічної думки одних лише коротких коментарів стало недостатньо. Вже за періоду Південних і Північних династій (南北朝时期, 420-589 pp.) виникає більш розгорнута форма – *тлумачення* (疏) або *змістового тлумачення* (义疏). На відміну від *коментарів* (注), які пояснювали окремі слова та фрази, *тлумачення* (疏) являли собою докладні роз'яснення сенсу тексту, структури аргументації та взаємозв'язків між фрагментами канону та стародавнього коментаря.

Найбільшого розвитку система *змістового тлумачення* (义疏) досягла за доби Тан (唐). За імператорським указом (奉敕) Кун Інда (孔颖达, 574-648 pp.) та інші вчені склали *звід тлумачень*, відомий як «Правильні тлумачення П'яти канонів» (《五经正义》). До нього увійшли: «Правильне тлумачення “Книги змін”» (《周易正义》), «Правильне тлумачення “Книги документів”» (《尚书正义》), «Правильне тлумачення “Поезії Мао”» (《毛诗正义》), «Правильне тлумачення “Книги ритуалів”» (《礼记正义》), «Правильне тлумачення “Книги Весни і Осені” у традиції “Цзо чуань”» (《春秋左传正义》) [Feng, 2009, p. 170]. Оскільки ці тексти створювалися під егідою держави, вони набули статусу офіційного канонічного тлумачення і відіграли важливу роль у стандартизації інтерпретації класичних текстів.

Також за доби Тан і ранньої Сун були створені спеціальні *тлумачення* до інших канонів: зокрема Цзя Гун'янь (贾公彦, VII ст.) написав «Тлумачення до “Весна і Осінь. Гулян чуань”» (《春秋穀梁传疏》). За доби Північної Сун (北宋) Сін Бін (邢昺, 932-1010 pp.) склав *тлумачення* до «Лунь Юй» (《论语》), «Ер Я» (《尔雅》), «Канону шанування батьків» (《孝经》), а також було створено «Тлумачення до “Мен-цзи”» («孟子疏»), котре традиційно приписується Суню Ши (孙奭, 962-1033 pp.) [Chen, 2004, p. 160].

Таким чином, система *тлумачень* була наступним етапом розвитку коментаторської традиції: вона не скасовувала стародавні коментарі, а, навпаки, прагнула їх роз'яснити, систематизувати і вбудувати в ширші інтерпретаційні рамки. Вже на цьому етапі стає помітною відмінність між відносно стабільним канонічним текстом і корпусом *тлумачень*, що розвивається.

Важливим етапом історії коментаторської традиції стала поява комбінованих видань, які об'єднують у одному корпусі кілька рівнів тлумачення. На початок доби Південна Сун (南宋, 1127-1279 pp.) стало очевидно, що роздільне існування *канонічного тексту* (经文), *стародавніх коментарів* (古注), *фонетико-семантичних пояснень* (音义), *філологічних пояснень* (释文) і *тлумачень* (疏) значно ускладнює читання та навчання [Chen, 2004, p. 190].

Це призвело до появи видань на зразок «Комплексного видання канонів із коментарями та тлумаченнями» (《经注疏合刻》), де канон, коментар та тлумачення друкуються спільно. Найбільш характерним форматом стали так звані *восьмирядкові видання* (八行本) у яких текст розташовувався у вісім рядків на сторінку. До нашого часу збереглися сунські видання «Книги змін» (《周易》), «Книги документів» (《尚书》), «Ритуалів Чжоу» (《周礼》), «Книги ритуалів» (《礼记》), «Весни і Осені. Цзо чуань» (《春秋左传》), «Лунь юй» (《论语》), «Мен-цзи» (《孟子》), а також близькі за форматом видання «Правильного тлумачення “Книги Весни і Осені” у традиції “Цзо чуань”» (《春秋左传正义》) [Feng, 2009, p. 168].

Паралельно виникли *тексти із доданими поясненнями* (附释文本) або *видання з доданими фонетичними поясненнями* (附释音本), що включали канон, стародавній коментар і *філологічне пояснення* (释文). Відомими прикладами є видання з приватної книгозбірні «Ваньцзюань-тан» (万卷堂, «Зала десяти тисяч сувоїв») Юя Женьчжуна (余仁仲, імовірно XVI-XVII ст.) з «Книгою ритуалів» (《礼记》), «Цзо чуань» (《左传》), «Гун'ян чуань» (《公羊传》), «Гулян чуань» (《穀梁传》), а також видання «Книги документів» (《尚书》) з коментарем Кунем Аньго (孔安国, II ст. до н. е.), виконане Ванем Пенфу (王朋甫, пр. XII-XIII ст.) [Qian, 1996, 137]. Ці видання ясно демонструють зростаючу роль філологічної точності, особливо у сфері читання та розуміння важких ієрогліфів.

Мета всіх цих комбінованих форм була суто практичною – полегшення читання, викладання та вивчення канонів. Однак у більш широкому значенні вони свідчать про наростаючу складність коментаторської традиції та про її поступове перетворення на самостійну текстуальну систему.

3. Пізні етапи розвитку коментаторської традиції: від сунської інтерпретації до цинської

Починаючи з епохи Сун (宋代, 960-1279 pp.), коментаторська традиція конфуціанських канонів вступає в новий етап, пов'язаний з формуванням вчення про природу людини і раціональність (性理学, xìnglǐxué). На відміну від ранньої коментаторської практики, орієнтованої переважно на філологічне роз'яснення тексту, сунські мислителі зосередилися на виявленні універсальних принципів і морально-онтологічних підстав канонічного вчення.

Ключову роль цьому процесі відіграв Чжу Сі (朱熹, 1130-1200 pp.), чия інтерпретаційна діяльність вплинула на наступне розуміння конфуціанських текстів. Його коментарі до канонів і «Чотирикнижжя» (《四书》) не обмежувалися поясненням важких місць, але являли собою цілісну філософську реконструкцію конфуціанського вчення. Так, у його тлумаченнях поняття гуманність (仁, rén) набуває статусу універсального принципу: «Принцип любові (愛) – це моральна чеснота серця (心)» (《仁者, 爱之理, 心之德也》), «Коментарі до 1 розділу “Лунь юй”» (《论语·学而》注), що демонструє перехід від текстуального аналізу до філософської реконструкції конфуціанського вчення [Zhu, 2005].

Саме в цей період складається корпус «П'ять канонів та Чотирикнижжя» (《五经四书》), що супроводжується коментарями сунських авторів [Vol, 2008, p. 173]:

- «Основне значення “Книги Змін”» (《周易本义》), автор Чжу Сі (朱熹);
- «Зібрання коментарів до “Книги пісень”» (《诗集传》), автор Чжу Сі (朱熹);
- «Зібрання коментарів до “Книги документів”» (《尚书集传》), автор Цай Шень (蔡沈);
- «Тлумачення “Книги Весни та осені”» (《春秋传》), автор Ху Аньго (胡安国);
- «Зібрання коментарів до “Люнь юй”» (《论语集注》), автор Чжу Сі (朱熹);
- «Зібрання коментарів до “Мен-цзи”» (《孟子集注》), автор Чжу Сі (朱熹);
- «Тлумачення та коментарі до “Великого вчення”» (《大学章句》), автор Чжу Сі (朱熹);
- «Тлумачення та коментарі до “Серединного шляху”» (《中庸章句》), автор Чжу Сі (朱熹).

Ці коментарі поступово витісняють традиційні коментарі та тлумачення (注疏) в освітній практиці та з доби Південна Сун стають нормативною основою для екзаменаційної системи. Тим самим коментар перетворюється з допоміжного інструменту розуміння тексту на засіб філософської та етичної інтерпретації, що підпорядковує канон цілісній концептуальній схемі. До доби пізньої Сун, а потім Мін і Цін, коментаторська традиція навколо конфуціанських канонів остаточно

оформляється у вигляді двох конкуруючих дослідницьких напрямків, які в історіографії прийнято позначати як ханське вчення (汉学) та сунське вчення (宋学). Їхнє протистояння стало одним із ключових факторів подальшого розвитку конфуціанської філології та екзегези.

Ханське вчення (汉学) або ханська канонічна екзегетика (汉代经学) була спрямована на повернення до канонів через текст та коментар, це напрям, орієнтований на: канонічний текст (经文), стародавні коментарі (古注) та традицію коментарів (注), тлумачень (疏), фонетико-семантичні пояснень (音义) [Wang, Li, 2005].

Для представників цього напрямку основним об'єктом дослідження є сам текст канону, його мовна структура, значення окремих ієрогліфів, текстологічні різночитання, а також інтерпретації, що максимально наближені до часу формування класичних текстів. Саме тому ханське вчення спирається насамперед на корпус «Коментарів та тлумачення до Тринадцяти канонів» (《十三经注疏》), де канони представлені разом із стародавніми коментарями та тлумаченнями. Ми вже згадували, що давні коментарі вважалися надійнішими, оскільки вони «від старовини були недалеко» (《去古未远》). У цьому контексті не випадкова позиція цинського вченого Жуаня Юаня (阮元, 1764-1849 pp.), який стверджував: «士人读书当从经学始, 经学当从注疏始» («Вченим слід починати читання з канонічних наук, а канонічні науки – з коментарів тлумачень») [Wang, Li, 2005]. Тим самим ханське вчення (汉学) стверджувала пріоритет філологічної точності, історико-текстуального аналізу та суворого дотримання традиції стародавніх інтерпретацій. Канон у цій системі мислився як нерухомий текст, а коментар як засіб його прояснення, але не філософського переосмислення.

Протилежний підхід сформувався в рамках сунського вчення (宋学), пов'язаного насамперед з іменами Чжу Сі (朱熹), Чена Хао (程颢, 1032-1085 pp.), Чена Ї (程颐, 1033-1107 pp.) та розвитком вчення про природу та принцип (性理学) [Wang, Li, 2005]. На відміну від ханського, сунське вчення зміщує центр уваги: з тексту на сенс, з коментаря як пояснення – на коментар як філософську інтерпретацію, з коментарів і тлумачень – на нові систематичні тлумачення.

Ключовим корпусом для сунського вчення стають «П'ять канонів та Чотирикнижжя» (《五经四书》) з коментарями Чжу Сі та його школи. Як ми вже обговорювали, ці коментарі є якісно новим типом інтерпретації, в якому канони використовуються як основа для вибудовування цілісної філософсько-етичної системи. Важливо наголосити: представники сунського вчення не заперечували канони, але читали їх інакше. Для них канон – це

не стільки об'єкт текстологічного дослідження, скільки носій універсальних принципів, які мають бути виявлені та концептуалізовані. У цьому сенсі коментар перестає бути допоміжним інструментом і перетворюється на основну форму філософського висловлювання.

Протистояння ханського та сунського вчень не було лише академічною суперечкою. Воно відображало різні уявлення про природу канону та завдання коментаторської традиції: для ханського вчення коментар служить збереженню та уточненню канону, а для сунського він стає простором інтерпретації та розвитку сенсу.

Саме тому в пізній традиції склалася ситуація: при вивченні *канонічної екзегетики* (经学) дослідники спиралися на «Коментарів та тлумачення до Тринадцяти канонів» (《十三经注疏》) а при вивченні *конфуціанського вчення* (儒学) або *вчення про принцип раціональності* (理学) – на «П'ять канонів та Чотирикнижжя» (《五经四书》).

Формально йшлося про одні й ті ж канони, проте філологічна практика та інтерпретаційна логіка виявлялися принципово різними. Таким чином, коментар стає не просто додатком до канону, а самостійним історико-інтелектуальним процесом, що дозволяє говорити про текстуальну трансформацію конфуціанської канонічної літератури при незмінності самих канонів.

4. Пізня династія Мін: криза неоконфуціанства та формування вчення про управління світом (经世学)

У пізній період династії Мін (明朝, 1368-1644 pp.) конфуціанська коментаторська традиція зазнає суттєвих змін, зумовлених глибокою соціально-політичною кризою та наростаючими внутрішніми та зовнішніми загрозами існуванню держави. На той час *школа неоконфуціанства Чен-Чжу* (程朱理学), і заснована Ваном Янміном (王阳明, 1472-1529 pp.) *школа серця-розуму* (心学), попри їх тривале панування в інтелектуальному житті, виявляються нездатними запропонувати дієві відповіді на актуальні проблеми управління [Ivanhoe, 2017, p. 102]. Їхній теоретичний фокус був зосереджений насамперед на питаннях морального самовдосконалення та внутрішньої дисципліни особистості, тоді як практичні аспекти політики, економіки, військової справи та соціальної організації залишалися на периферії уваги.

Усвідомлення обмеженості подібних підходів призвело до помітного зниження інтересу до абстрактних міркувань про природу серця-розуму та зростання запиту на знання, безпосередньо пов'язані з управлінням державою та порятунком суспільства в умовах кризи. Саме в цьому контексті наприкінці епохи Мін оформляється і швидко

поширюється напрям *вчення про управління світом* або *практичне знання* (经世学), яке виникає як результат критичного переосмислення як ченно-чжуської традиції, так і янмінівської школи.

Принципово важливо, що формування *вчення про управління світом* не супроводжувалося відмовою від конфуціанських канонів. Канонічні тексти зберігали статус незмінних та авторитетних підвалин культури та політичної легітимності. Трансформація відбувалася насамперед на рівні коментарів, тлумачень та способів роботи з класичними текстами. Через нові інтерпретації канони включалися до обговорення конкретних проблем політики, економіки, законодавства, військової справи та народного добробуту, тим самим набуваючи актуальності у нових історичних умовах.

Характерним виразом цього зсуву стали великі компілятивні проекти кінця доби Мін, орієнтовані систематизацію практичного знання. До найбільш значимих відносяться «Збірник економічних текстів династії Мін» (《皇明经济文辑》) Ченя Цісу (陈其肃, 1602-1682 pp.), «Економічні вислови епохи Чжао» (《昭代经济言》) Ченя Цзічжуана (陈其庄, 1601-1680 pp.), а також «Збірник економічних і державних текстів династії Мін» (《皇明经世文编》), підготовлений Ченем Цзилуном (陈子龙, 1608-1647 pp.), Сунем Чженбі (宋徵璧, ?-1672 pp.) та Сюєм Фуюанем (徐孚远, 1599-1665 pp.). Остання праця вважається символом остаточного оформлення пізньомінського вчення про практичну реалізацію канонічних концепцій в управлінні державою. Робота над нею почалася у 1638 році, а загальний обсяг склав 504 *цзюаня* (томи/сувої) з чотирма додатковими [Feng, 2009, p. 206]. Тематика збірника охоплює практично всі ключові сфери державного управління: політику, економіку, право, військову справу, соціальні питання, освіту, календарні розрахунки, географію та гідротехніку.

Сам факт такого стрімкого – всього за дев'ять місяців – завершення такого масштабного проекту свідчить про надзвичайну напруженість епохи та прагнення інтелектуалів через переробку класичної спадщини мобілізувати вчений стан на порятунок держави. Однак, як показав хід історії, накопичені за майже три сторіччя системні проблеми не могли бути вирішені виключно зусиллями вчених та створенням енциклопедії практичного знання.

Фігура Ченя Цзилуна (陈子龙), одного з головних ініціаторів створення «Збірника економічних і державних текстів династії Мін», наочно демонструє зв'язок між текстуальною роботою з канонами та політичною дією. Він не тільки прагнув через інтерпретацію класики запропонувати програму порятунку держави, але й після наступу

цінських військ особисто брав участь у збройному опорі, зазнав поразки і наклав на себе руки, потонувши, щоб не здатися ворогові. Його доля підкреслює, що пізньомінське вчення про управління світом було не абстрактною інтелектуальною тенденцією, а формою активної відповіді на екзистенційну кризу держави та культури.

Тож, досвід пізньої династії Мін ясно демонструє центральне становище коментаторської традиції в еволюції конфуціанської думки. За незмінності канонічного корпусу саме коментарі, компіляції та інтерпретаційні стратегії стали головним механізмом пристосування класичних текстів до нових історичних завдань. Цей зрушення підготував ґрунт для подальшого розвитку орієнтованої на вчення про управління світом думки в ранній період династії Цін і став важливим етапом у трансформації конфуціанської текстової культури.

5. Рання династія Цін: розвиток вчення про управління світом та трансформація коментаторської традиції

Перехід від династії Мін до династії Цін супроводжувався як зміною політичної влади, так і глибоким інтелектуальним переломом. Для конфуціанської традиції цей період став часом радикального переосмислення колишніх філософських та коментаторських стратегій. В умовах іноземного правління, жорсткого ідеологічного контролю та травми втрати держави посилюється прагнення такого типу інтерпретації канонів, який дозволив би зберегти культурну наступність, не вступаючи в прямий конфлікт із політичною владою. Саме в цьому контексті вчення про управління світом, що сформувалося в пізній період доби Мін, отримує подальший розвиток та поглиблення в ранній період Цин.

Центральною фігурою цього процесу стає Хуан Цзунсі (黃宗羲, 1610-1695 pp.). Його інтелектуальна біографія наочно демонструє перехід від активної політичної участі до поглибленої текстувальної роботи з конфуціанською спадщиною. На відміну від свого вчителя Лю Цзунчжоу (劉宗周, 1578-1645 pp.), який зберігав вірність традиції морального самовдосконалення як основи політичного порядку, Хуан Цзунсі з ранніх років виявляв скепсис щодо абстрактної моралістичної риторики та надавав перевагу аналізу реальних механізмів влади. Його участь у суспільствах вчених та спроби безпосереднього політичного впливу завершилися невдачею, після чого він був змушений переховуватися та звернутися до систематичного вивчення класичних текстів.

Результатом цього інтелектуального повороту стали такі праці, як «Залишені настанови» (《留書》) і особливо «Записи про очікування приходу справедливості після поразки Мін» (《明夷待

訪錄》), у яких Хуан Цзунсі здійснює безпрецедентно радикальну інтерпретацію конфуціанської політичної традиції [Ge, 2011, p. 220]. Не ставлячи під сумнів авторитет канонів, він переосмислює їх через коментар, формуючи нову концепцію держави, у якій правитель сприймається як носій публічної функції, а не як сакралізована постать, наділена небесним мандатом. Його ідеї про перевагу інститутів над особистими чеснотами правителя, необхідність обмеження влади за допомогою законів та важливості економічної циркуляції демонструють, як коментаторська робота з класичними текстами стає інструментом концептуальної трансформації конфуціанства.

Поряд із Хуанем Цзунсі важливу роль у розвитку ранньоцінського вчення про практичну реалізацію канонічних концепцій в управлінні державою, зіграв Сунь Ціфен (孫奇逢, 1583-1661 pp.) [Feng, 2009, p. 235]. Його інтелектуальна позиція вирізняється прагненням синтезу різних напрямів конфуціанської думки. Визнаючи цінність як чжуської традиції, так і школи серця-розуму, Сунь Ціфен вибудовує концепцію ясності суті та практичного застосування (明体达用), в якій він наполягає на нерозривній єдності онтологічної основи та практичного застосування. У його інтерпретації конфуціанські канони повинні читатися не як абстрактні тексти про моральність, а як керівництво до дії, в якому внутрішнє самовдосконалення знаходить вираження у конкретних соціальних та політичних практиках. Такий підхід дозволяв зберегти філософську глибину класики, водночас надаючи їй актуального практичного значення.

Подібну установку, але з іншим акцентом, розвиває Лі Юн (李顛, 1624-1683 pp.), який висунув концепцію ясності суті і адекватного застосування (明体适用) [Feng 2009, p. 238]. Він рішуче виступає проти однобічності як порожнього моралізму, так і утилітарного практицизму, наголошуючи, що справжнє конфуціанське знання можливе лише за умови одночасного досягнення підрунтя (体) та його застосування (用). Для Лі Юна коментар до канонів постає засобом відновлення їхнього первісного призначення – служити справі управління світом і благу народу. Його позиція є особливо показовою тим, що він надавав ключового значення читанню та інтерпретації текстів, вважаючи неможливим досягнення ясності суті і адекватного застосування без систематичної роботи з канонічними джерелами.

Особливе місце серед мислителів ранньої династії Цін займає Ван Фучжи (王夫之, 1619-1692 pp), чиє вчення знаменує собою радикальний поворот у філософському осмисленні конфуціанської класики. На відміну від помірних синтетичних підходів, Ван Фучжи різко крити-

кує школу серця-розуму, розглядаючи її як відхилення від справжньої традиції Конфуція та Мен-цзи. Спираючись на вчення Чжана Цзяя (张载, 1020-1077 pp.), він розвиває концепцію вчення про первинність ці (气本论), стверджуючи первинність ці, як реальної основи всіх речей і заперечуючи існування абстрактного принципу, відірваного від конкретного буття [Ge, 2011, p. 230].

Ця філософська позиція безпосередньо впливає з його коментаторської стратегії. Інтерпретуючи канони, Ван Фучжі послідовно відкидає спекулятивні та метафізичні тлумачення, наполягаючи на укоріненості знання у конкретній практиці. Його тези про пріоритет дії, про нерозривність знання та вчинку, а також *концепція постійного оновлення через зміни* (变化日新) надають класичним текстам динамічного характеру і підкреслюють їхню відкритість історичним змінам. Саме завдяки цьому його інтерпретації в пізній період Цін сприйняли як інтелектуальне обґрунтування реформаторських і перетворювальних устремлінь.

Загалом діяльність Хуана Цзунсі (黄宗羲), Суня Ціфена (孙奇逢), Лі Юна (李颺) та Вана Фучжі (王夫之) демонструє, що в ранній період династії Цін конфуціанська традиція розвивалася не за рахунок зміни канонічного корпусу, а за допомогою глибокої трансформації коментаторських форм. Коментар стає простором філософської творчості, політичної критики та адаптації класики до нових історичних умов, що повністю підтверджує висунуту в цій статті гіпотезу про динамічну природу конфуціанської інтерпретаційної традиції. В епоху Цін виникає реакція на панування сунської інтерпретаційної парадигми. Представники так званої *вченої простоти* (朴学) або *текстологічного дослідження* (考据学), виступили за повернення до суворого аналізу тексту, мовної форми та ранніх коментарів. Цей напрямок отримав назву *вчення про давнину* (古学, gǔxué).

Підсумком цієї тенденції стало формування корпусу, умовно званого «Нового тлумачення цінських учених до “Тринадцяти канонів”» (《十三经清人新疏》), до якого увійшли нові коментарі до канонів, засновані на зіставленні стродавніх коментарів (注), тлумачень (疏), фонетико-семантичних пояснень (音义) і текстологічних даних. Серед найбільш значних робіт:

– «Упорядковані тлумачення й розширені пояснення до “Книги змін”» (《周易集解纂疏》) Лі Даопіна (李道平, 1788-1858 pp.);

– «Коментарі та тлумачення до “Книги документів” у новій і давній редакції» (《尚书今古文注疏》), Суня Сін'яня (孙星衍, 1753-1818 pp.);

– «Тлумачення до “Книг пісень за редакцією

Мао”» (陈奂, 《诗毛氏传疏》) Ченя Хуаня (陈奂, 1786-1863 pp.);

– «Всеосяжне пояснення до “Мао Ши Чуань Цянь”» (《毛诗传笺通释》), Ма Жуйчєня (马瑞辰, 1777-1855 pp.);

– «Правильне тлумачення “Ритуалів Чжоу”» (《周礼正义》) Суня Їжан (孙诒让, 1848-1908 pp.);

– «Правильне тлумачення “Ритуалів церемоній”» (《仪礼正义》) Ху Пейхуєя (胡培翬, 1788-1855 pp.);

– «Зіставлення старих коментарів до “Книги Весни і Осені. Цзо чуань”» (刘文淇, 《春秋左传旧注疏证》) Лю Вєньці (刘文淇, 1789-1854 pp.);

– «Правильне тлумачення “Лунь юй”» (《论语正义》) Лю Баонаня (刘宝楠, 1791-1855 pp.);

– «Правильне тлумачення “Мєн-цзи”» (《孟子正义》) Цзяо Сюня (焦循, 1763-1820 pp.);

– «Коментарі та тлумачення до “Ер я”» (《“尔雅”相关注疏》) Шао Цзіньханя (邵晋涵, 1743-1796 pp.) та Хао Їсіна (郝懿行, 1757-1825 pp.) [Qian, 1996, p. 150].

Ці праці не руйнували канонічний корпус, але пропонували його нове прочитання, орієнтоване відновлення історичного змісту тексту, а не на філософську інтерпретацію. Таким чином, коментаторська традиція знову зміщується у бік філології та текстології, залишаючись частиною єдиного канонічного простору.

6. Пізній період династії Цін: вчення про практичну реалізацію канонічних концепцій в управлінні державою і тунянська екзегетична школа

У другій половині правління династії Цін конфуціанська традиція входить у завершальну фазу свого класичного розвитку. Посилення тиску зовнішніх загроз, внутрішні соціальні кризи та очевидна неефективність традиційних інститутів управління призвели до того, що конфуціанська вченість знову була поставлена перед завданням безпосередньої відповіді на історичні виклики. У цих умовах коментаторська традиція перестає бути переважно академічною і набуває чітко вираженої реформаторської спрямованості. Формується так звана *течія про практичну реалізацію канонічних концепцій в управлінні державою* (经世思潮), у межах якої класичні тексти інтерпретуються як нормативна основа інституційних і політичних перетворень.

Інтелектуальною передумовою цього повороту стала спадщина ранньоцінських мислителів – насамперед Хуана Цзунсі (黄宗羲, 1610-1695 pp.), Гу Янью (顾炎武, 1613-1682 pp.) і Вана Фучжі (王夫之, 1619-1692 pp.) – чії ідеї про пріоритет практики, інституційного порядку та історичної мінливості були сприйняті вченими пізньої Цін як легітимний ресурс оновлення конфуціанства [Qian, 1996, p. 168]. Однак, на відміну від ран-

нього періоду династії Цін, коли *вчення про управління світом* (经世学) розвивалося переважно в межах філологічної та філософської рефлексії, у пізній період воно набуває відкрито політичного характеру.

Центральне місце в цьому процесі займає відродження *гунянської екзегетичної школи* (公羊学) – традиції інтерпретації «Весни і Осені. Гун'ян чуань» (《春秋公羊传》) [Yang 2011]. Вона довгий час знаходилася на периферії академічного дискурсу, але в умовах кризи була наново осмислена як вчення, що має внутрішній реформаторський потенціал. Її ключова ідея: (微言大义) дозволяла розглядати канонічний текст «Весни і Осені» (《春秋》) як зашифрований виклад принципів політичної зміни, спрямованої на виправлення епохальних порушень порядку.

Особливу роль у цьому відродженні відіграла *школа Чанчжоу* (常州学派), найбільшими представниками якої стали Кан Ювей (康有为, 1858-1927 рр.) і Лян Цічао (梁启超, 1873-1929 рр.). Їхня інтерпретаційна стратегія будувалася на принципі *опори на давнину при реформуванні сучасності* (托古改制) – звернення до давнини заради виправдання реформ. Не ставлячи під сумнів авторитет канону, вони радикально переосмислювали його зміст через коментар, стверджуючи, що конфуціанська класика спочатку містить ідею історичної еволюції інститутів. Таким чином, коментар перетворюється на інструмент легітимації модернізаційного проекту, а конфуціанський текст – на джерело нормативної санкції для політичних перетворень.

Важливо підкреслити, що в пізньоцінському контексті не відбувається зміни складу чи тексту «Тринадцяти канонів» (《十三经》) і надалі сприймаються як незмінний фундамент культурної традиції. Водночас система інтерпретації цих текстів зазнає глибокої трансформації. Якщо за доби Хань і Тан коментар виконував передусім екзегетичну функцію, а в добу Сун – філософсько-моральну, то в пізній період династії Цін він набуває чітко вираженої історико-політичної спрямованості. Коментар перетворюється на медіатор між сакралізованим текстом і вимогами сучасності.

Саме в цьому сенсі пізньоцінська *гунянська екзегетична школа* (公羊学) постає як кульмінаційний момент еволюції конфуціанської коментаторської традиції. Вона демонструє граничне напруження між статичністю канону та динамікою інтерпретації. Канон зберігає свою форму й авторитет, однак його смисл виявляється принципово відкритим для переосмислення залежно від історичної ситуації. Такий підхід готує перехід від класичного конфуціанства до його модерних форм, у межах яких канонічна спадщина починає

розглядатися не як нормативний звід, а як культурний та інтелектуальний ресурс.

У цьому відношенні пізній період династії Цін можна розглядати як рубіжний етап на шляху до модерності. *Вчення про практичну реалізацію канонічних концепцій в управлінні державою та гунянська екзегетична школа* не зруйнували конфуціанську традицію, а довели до логічної межі її внутрішній механізм розвитку – саме через коментар. Надалі, в умовах падіння імперської системи та проникнення західних інтелектуальних моделей, саме ця коментаторська гнучкість дозволила конфуціанству частково адаптуватися до нових форм наукового й філософського знання, хоча як цілісна канонічна система воно втратило своє колишнє інституційне панування.

Висновки та перспективи дослідження. Це дослідження було присвячене аналізу текстуальної трансформації конфуціанської канонічної літератури з акцентом на співвідношення стійкості канонічного корпусу та історичної мінливості коментаторської традиції. Розгляд процесів формування й інтерпретації конфуціанських класичних текстів упродовж тривалого історичного періоду – від становлення «Шести канонів» (《六经》) і «Тринадцяти канонів» (《十三经》) до пізньоцінських реформаторських інтерпретацій – дає змогу виявити специфічний механізм інтелектуальної еволюції конфуціанства.

Проведений аналіз підтверджує висунуту в дослідженні гіпотезу, згідно з якою *конфуціанська канонічна література* (儒家经的) характеризується принциповою текстуальною стійкістю канонів, тоді як розвиток конфуціанської традиції здійснюється переважно через еволюцію форм коментування: від *коментаря* (注) та *тлумачення* (疏) та більш складних інтерпретаційних систем. Упродовж понад двох тисячоліть корпус канонів зберігав свою структуру, склад і сакральний статус, майже не зазнаючи змін, що забезпечувало тяглість культурної й інтелектуальної традиції. Водночас саме коментар ставав простором філософської, філологічної та політичної творчості.

Історичний огляд показав, що в різні епохи коментар виконував різні функції. У період Хань він слугував засобом фіксації та легітимації канонічного тексту; в епоху Тан набув офіційної нормативної форми в системі *коментарів та тлумачень* (注疏); у період Сун коментар став інструментом філософської інтерпретації, пов'язаної з розвитком *вчення про принципи* (理学); за доби Мін і ранньої Цін він перетворився на засіб соціально-політичної рефлексії в межах *вчення про управління світом* (经世学); зрештою, в добу пізньої Цін коментаторська традиція досягла межі своєї трансформаційної гнучкості, ставши механізмом обґрунтування інституційних реформ і

модернізаційних проєктів у рамках *гунянської екзегетичної школи* (公羊学). Особливу увагу в статті було приділено епохам Мін і Цін, у яких напруження між незмінністю канону та історичною мінливістю інтерпретації проявилось найвиразніше. Пізньомінська критика відстороненої метафізики та формування *вчення про управління світом* (经世学) заклали підґрунтя для ранньоцінських спроб переосмислення конфуціанської класики як джерела інституційного й соціального знання. Праці Хуана Цзунсі, Суня Ціфена, Лі Юна та Вана Фучжи демонструють, як через інтерпретацію канонів формувалися нові політичні й філософські концепції без руйнування їхнього текстуального авторитету. У пізній період Цін відродження *гунянської екзегетичної школи* (公羊学) і діяльність *школи Чанчжоу* (常州学派) остаточно утвердили коментар як інструмент адаптації конфуціанства до умов кризи традиційної держави та викликів модерності.

Отже, конфуціанська традиція постає не як статична система догматів, а як складний текстуально-інтерпретаційний організм, у якому канон виконує функцію стабільного культурного ядра, а коментар – функцію історичної адаптації. Саме завдяки цій структурній асиметрії між незмінним текстом і рухливою інтерпретацією конфуціанство змогло впродовж століть зберігати свою нормативну значущість, трансформуючись у відповідь на зміни інтелектуальних, соціальних і політичних умов. У перспективі подальших досліджень такий підхід дає змогу розглядати конфуціанську класику не лише як об'єкт філологічного аналізу, а й як модель культурної стійкості, заснованої на динаміці коментаря. Такий погляд відкриває можливість для зіставлення конфуціанської традиції з іншими канонічними культурами та для глибшого розуміння механізмів інтелектуальної тягlosti в умовах історичних розривів і трансформацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bol P. Neo-Confucianism in history. Cambridge, MA : Harvard University Asia Center, 2008. 366 p.
2. Elman B. From philosophy to philology: Intellectual and social aspects of change in late imperial China. Cambridge, MA : Harvard University Asia Center, 2001. 368 p.
3. Goldin P. Confucianism. London ; New York : Routledge, 2011. 240 p.
4. Henderson J. Scripture, canon, and commentary: A comparison of Confucian and Western exegesis. Princeton : Princeton University Press, 1991. 247 p.
5. Ivanhoe J. Confucian moral self-cultivation. Indianapolis : Hackett Publishing Company, 2017. 152 p.
6. Lewis E. Writing and authority in early China. Albany : State University of New York Press, 1999. 544 p.
7. Nylan M. The five “Confucian” classics. New Haven ; London : Yale University Press, 2001. 416 p.
8. 冯友兰. 中国哲学史. 重庆 : 重庆出版社, 2009. 415 页.
9. 葛兆光. 中国思想史. 上海 : 复旦大学出版社, 2011. 356 页.
10. 李安宅. 《仪礼》与《礼记》之社会学的研究. 上海 : 上海人民出版社, 2005. 225 页.
11. 钱穆. 中国经学史. 北京 : 商务印书馆, 1996. 604 页.
12. 王冉冉. 史记讲读. 上海 : 华东师范大学出版社, 2020. 360 页.
13. 王记录, 李艳. 汉学、宋学和清代史学. 山西师范大学报: 社会科学版. 2005. 第 32 卷, 第 1 期. 页 25 - 32.
14. 杨德春. 论《春秋谷梁传》的产生与成书先于《春秋公羊传》. 辽东学院学报: 社会科学版. 2011. 第 13 卷, 第 3 期. 页 36 - 49.
15. 杨柳. 《后汉书》李贤注文字训诂研究 : 博士论文. 上海 : 复旦大学, 2008. 380 页.
16. 朱汉民. 朱熹《四书》学与儒家工夫论. 北京大学学报: 哲学社会科学版. 2005. 第 42 卷, 第 1 期. 页 42 - 52.
17. 陈来. 宋明理学. 北京 : 北京大学出版社, 2004. 410 页.

REFERENCES

1. Bol, P. K. (2008). Neo-Confucianism in history. Cambridge, MA: Harvard University Asia Center.
2. Elman, B. A. (2001). From philosophy to philology: Intellectual and social aspects of change in late imperial China. Cambridge, MA: Harvard University Asia Center.
3. Goldin, P. R. (2011). Confucianism. London; New York: Routledge.
4. Henderson, J. B. (1991). Scripture, canon, and commentary: A comparison of Confucian and Western exegesis. Princeton, NJ: Princeton University Press.
5. Ivanhoe, P. J. (2017). Confucian moral self-cultivation. Indianapolis, IN: Hackett Publishing Company.
6. Lewis, M. E. (1999). Writing and authority in early China. Albany, NY: State University of New York Press.
7. Nylan, M. (2001). The five “Confucian” classics. New Haven, CT; London: Yale University Press.
8. Feng Youlan. (2009). Zhongguo zhexue shi [History of Chinese philosophy]. Chongqing: Chongqing Publishing House. [in Chinese]
9. Ge Zhaoguang. (2011). Zhongguo sixiang shi [History of Chinese thought]. Shanghai: Fudan University Press. [in Chinese]

10. Li Anzhai. (2005). Yili yu Liji zhi shehuixue de yanjiu [A sociological study of the Yili and Liji]. Shanghai: Shanghai People's Publishing House. [in Chinese]
11. Qian Mu. (1996). Zhongguo jingxue shi [History of classical studies in China]. Beijing: Commercial Press. [in Chinese]
12. Wang Ranran. (2020). Shiji jiangdu [Lectures on the Records of the Grand Historian]. Shanghai: East China Normal University Press. [in Chinese]
13. Wang Jilu, & Li Yan. (2005). Hanxue, Songxue he Qingdai shixue [Han learning, Song learning, and Qing dynasty historiography]. Shanxi Normal University Journal: Social Sciences Edition, 32(1), 5. [in Chinese]
14. Yang Dechun. (2011). Lun Chunqiu Guliang zhuan de chansheng yu chengshu xianyu Chunqiu Gongyang zhuan [On the formation of the Guliang Commentary and its precedence over the Gongyang Commentary]. Liaodong University Journal: Social Sciences Edition, 13(3), 6. [in Chinese]
15. Yang Liu. (2008). Hou Hanshu Li Xian zhu wenzi xungu yanjiu [A philological study of Li Xian's annotations to the Book of the Later Han] (Doctoral dissertation). Shanghai: Fudan University. [in Chinese]
16. Zhu Hanmin. (2005). Zhu Xi Sishu xue yu Rujia gongfu lun [Zhu Xi's learning of the Four Books and Confucian self-cultivation theory]. Journal of Peking University: Philosophy and Social Sciences, 42(1), 4. [in Chinese]
17. Chen Lai. (2004). Song Ming lixue [Neo-Confucianism of the Song and Ming dynasties]. Beijing: Peking University Press. [in Chinese]

Дата першого надходження статті до видання: 29.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 10.04.2026